

HUMANITIES

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2021.8.2.9>

MODERNIZACJA SYSTEMU PARTYJNEGO WIELKIEJ BRYTANII W WARUNKACH WYJŚCIA PAŃSTWA Z UNII EUROPEJSKIEJ

Valeriia Mytroshchenko

*aspirantka Katedry Politologii i Stosunków Międzynarodowych
Mariupolskiego Uniwersytetu Państwowego (Mariupol, Ukraina)*

ORCID ID: 0000-0002-4403-3969

7225sv@gmail.com

Adnotacja. Zbadano teoretyczne i praktyczne aspekty modernizacji systemu partyjnego Wielkiej Brytanii w warunkach wyjścia państwa z Unii Europejskiej. Przeanalizowano różne wektory wpływu procesu wyjścia z UE na kształtowanie partyjnych programów wyborczych. Pokazano miejsce i rolę partii politycznych w procesie wyjścia Wielkiej Brytanii z UE. Ustalono, że konstytucje (programy polityczne) i manifesty wyborcze (platformy wyborcze) głównych brytyjskich partii politycznych przeszły znaczną modernizację, przesuując pozycje zarówno Partii Pracy, jak i Partii Konserwatywnej z lewicowej (socjalistycznej) i prawicowej (nacjonalistycznej) flanki odpowiednio bliżej centrum, co w rzeczywistości daje możliwość nakreślenia ideologii konserwatystów jako centroprawicowej, a Partii Pracy jako centrolewicowej. Należy zauważyć, że brytyjski system partyjny przechodzi znaczną modernizację zgodnie z wyzwaniami porządku obrad i postawami społecznymi do opracowania sposobów rozwiązywania odpowiednich problemów politycznych, społeczno-ekonomicznych, kulturowych i duchowych, które nie tylko powstają przy aktywnym udziale mediów i mediów społecznościowych.

Słowa kluczowe: Wielka Brytania, partie polityczne, system partyjny, Unia Europejska, modernizacja polityczna.

MODERNIZATION OF THE UK PARTY SYSTEM IN THE CONDITIONS OF THE STATE WITHDRAWAL FROM THE EUROPEAN UNION

Valeriia Mytroshchenko

*Postgraduate Student at the Department of Political Science and International Relations
Mariupol State University (Mariupol, Ukraine)*

ORCID ID: 0000-0002-4403-3969

7225sv@gmail.com

Abstract. Theoretical and practical aspects of modernization of the British party system in the conditions of the state's withdrawal from the European Union are studied. Various vectors of influence of the process of leaving the EU on the formation of party election programs are analyzed. The place and role of political parties in the process of Britain's exit from the EU are shown. It is determined that the constitutions (political programs) and election manifestos (election platforms) of the main British political parties have undergone significant modernization, shifting the positions of both Labor and Conservatives from the left (socialist) and right (nationalist) flanks, respectively closer to the center. Makes it possible to outline the ideology of the Conservatives as center-right and Labor as center-left. It is emphasized that the British party system is undergoing significant modernization in accordance with the challenges of the agenda and public attitude to developing ways to address relevant political, socio-economic, cultural and spiritual issues, not least with the active participation of media and social networks.

Key words: Great Britain, political parties, party system, European Union, political modernization.

МОДЕРНІЗАЦІЯ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ В УМОВАХ ВИХОДУ ДЕРЖАВИ З ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Валерія Митрощенко

*аспірантка кафедри політології та міжнародних відносин
Маріупольський державний університет (Маріуполь, Україна)*

ORCID ID: 0000-0002-4403-3969

7225sv@gmail.com

Аногация. Досліджено теоретичні та практичні аспекти модернізації партійної системи Великої Британії в умовах виходу держави з Європейського Союзу. Проаналізовано різноманітні вектори впливу процесу виходу з ЄС на формування партійних передвиборчих програм. Показано місце та роль політичних партій у процесі вихо-

ду Великобританії з ЄС. Визначено, що конституції (політичні програми) та виборчі маніфести (передвиборчі платформи) основних британських політичних партій пройшли значну модернізацію, змістивши позиції як Лейбористської, так і Консервативної партії з лівого (соціалістичного) та правого (націоналістичного) флангів відповідно ближче до центру, що фактично дає змогу окреслити ідеологію консерваторів як правочентристську, а лейбористів – як лівоцентристську. Наголошується, що британська партійна система проходить суттєву модернізацію відповідно до викликів порядку денного та громадського ставлення до вироблення шляхів вирішення відповідних політичних, соціально-економічних, культурно-духовних проблем, які не в останню чергу формуються за активної участі ЗМІ та соціальних мереж.

Ключові слова: Великобританія, політичні партії, партійна система, Європейський Союз, політична модернізація.

Вступ. Партійна система Великобританії має довгу та наповнену різноманітними подіями історію, що зумовлено багатовіковим розвитком парламентаризму та конституціоналізму як теорії та практики регулювання базових суспільних відносин. Водночас вихід держави з євроінтеграційної парадигми, що розпочався з проведенням референдуму в 2016 р., став принципово новим викликом для британської політичної еліти, оскільки є першим прецедентом реального дезінтеграційного процесу в Європейському Союзі. У таких умовах серйозного доктринального та практичного аналізу вимагає як трансформація політичних поглядів основних політичних партій та їхніх лідерів, так і модернізація партійної системи загалом, яка трансформується та актуалізується останніми роками.

Проблематика функціонування партійних систем загалом і партійної системи Великобританії зокрема досліджувалась у роботах таких вітчизняних і зарубіжних учених, як О.В. Ананьєва (Ананьєва, 2017: 98–119), Е. Берк (Берк, 1993: 144), А. Болл (Ball, 1987: 420), М. Дюверже (Дюверже, 2000: 538), К. Джанда (Джанда, 1997: 84–143), Г. Кокс (Cox, 1987: 300), К. Лоусон (Lawson, 1976: 261), Д. Сарторі (Sartori, 1978: 300), Ю. Шведа (Шведа, 2004: 528).

Слід зазначити, що в наявних публікаціях практично не розглядається проблематика модернізації партійної системи за умов виходу держави з інтеграційного об'єднання, яке вперше реально відбувається на європейському континенті.

Отже, **мета статті** – встановити основні закономірності та тенденції модернізації партійної системи Великобританії в умовах формального виходу держави з ЄС.

Основна частина. Насамперед в історико-політичному контексті варто зазначити, що британська дво-партійна система сформувалася наприкінці XVII ст., коли були утворені партія торі (лояльних до короля-католика консервативних сил) та партія вігів (лібералів, які виступали проти короля). Потім на базі торі була сформована Консервативна партія, а на основі партії вігів – Ліберальна партія, тому лише дві головні політичні партії мали змогу брати активну участь у формуванні органів влади. Подальший розвиток капіталістичної системи Великобританії викликав появу нової Лейбористської партії (робочої партії), яка поступово змінила на політичній арені Ліберальну партію.

Нині провідну роль у політичній системі Великої Британії відіграють Лейбористська та Консервативна партії. Домінування двох партій у політичному житті Англії протягом тривалого часу пов'язане, з одного боку, з політичними традиціями та консерватизмом британців, а з іншого боку, бажанням зберегти стабільність у суспільстві та державі. Інші партії (Ліберально-демократична партія, соціал-демократична партія, партія Вільямс Уельс, Шотландська національна партія тощо) знаходяться на другорядних позиціях (Дашковська, 2009: 160–170), причому низка з них має скоріше регіональне значення, орієнтуючись на електорат тільки однієї зі складових частин Великобританії.

Слід зазначити, що особливістю британських політичних партій є фактична відсутність постійних партійних програм, роль яких виконують виборчі маніфести (по суті, передвиборчі платформи), що зумовлює значний рівень впливу політичної кон'юнктури, політичних, соціально-економічних та культурних подій, що відбуваються у внутрішньому та зовнішньому житті, а також суспільної думки з найважливіших поточних питань на зміст партійних цілей та завдань, що виражаються в зазначених документах тактичного характеру. Водночас стратегічні цілі партії формуються у т. зв. партійних «конституціях», які є концептуальним джерелом ідеології політичних партій, але також досить часто змінюються під впливом поточних подій та необхідності розширення та утримання електоральної підтримки перед кожними черговими виборами.

Наприклад, лейбористська партія була значно реформатована в епоху лідерства Ентоні Блера. Так, виборчі маніфести перестали з 1992 р. згадувати соціалізм як мету партії і взагалі не містять терміна «соціалізм». Своєю чергою стаття IV конституції партії також зазнала змін, оскільки її редакція 1995 р. більше не дає змоги трактувати зазначене положення як заклик до націоналізації. У перекладі українською мовою нова редакція статті звучить так: «Лейбористська партія є демократичною соціалістичною партією. Ми вважаємо, що єдність дозволяє досягти більшого, ніж ми можемо досягти самотужки, дає змогу реалізувати істинний потенціал кожного, дозволяючи будувати суспільство, в якому влада, багатство та можливості знаходяться в руках багатьох, а не меншості, де права, які нам належать, відображають наші обов'язки, і де ми живемо разом, вільно, в дусі солідарності, терпимості та поваги». Це компромісне положення, що вказує на явний ідеологічний перехід партії з лівого (соціалістичного) флангу до позицій помірнього центрризму, зберігається і в наступних редакціях конституції, включаючи останню 2020 р. (Labor Party Rule Book, 2020).

Водночас програма Консервативної партії, виражена в її конституції в редакції 2009 р., також зазнала досить вагомих ідеологічних змін, змістившись до поміркованого соціал-лібералізму (Constitution of the Conservative party, 2009).

Загалом, аналізуючи місце та роль традиційних політичних партій Великобританії під час виходу країни з ЄС, варто зазначити, що Лейбористська партія довгий історичний період була першою за значенням за низкою об'єктивних показників. Так, у 1997 та 2001 рр. лейбористи сформували парламентську більшість під керівництвом лейбориста, одного з найуспішніших і найпопулярніших прем'єр-міністрів у британській історії Е. Блера.

Лейбористська партія була створена в 1900 р. з ініціативи профспілок та низки соціалістичних організацій із метою підтримки обрання представників робітників до парламенту. Лейбористська партія налічує понад 500 тис. осіб. Основу партії становить середній клас, що представляє різні сфери економічної діяльності. Порівняно з Консервативною партією структура Лейбористської партії більш децентралізована. І, навпаки, роль партійної конференції лейбористів вища. У Лейбористській партії існує індивідуальне та колективне членство, партія має свій статут. Водночас постійної партійної програми партія не має. Програмні положення формуються в період передвиборних кампаній та базуються на поточних цілях діяльності лейбористів. Британські лейбористи традиційно виступають за збереження державного регулювання економіки, розширення програми соціальних послуг, залучення профспілок до управління підприємствами, конституційних реформ, спрямованих на децентралізацію влади тощо.

Іншими словами, як вже було зазначено, лейбористи займають лівоцентристську нішу на електоральному полі Великобританії, а консерватори – правоцентристську.

На останніх нині дострокових виборах до британського парламенту 12 грудня 2019 р. перемогу здобула Консервативна партія, яка виступала на підтримку Brexit, що також свідчить про значний вплив процесу виходу країни з ЄС на розстановку політичних уподобань у британському суспільстві.

У цьому контексті слід зазначити, що за підсумками дострокових парламентських виборів консерватори здобули 365 місць, востаннє таку кількість місць партія отримала 32 роки тому під час прем'єрства Маргарет Тетчер. Лейбористи своєю чергою отримали 202 місця, що є найгіршим результатом партії з 1935 р.

Як зазначають політологи, одним із головних факторів перемоги Джонсона стала постать його головного супротивника, Джереми Корбіна. По-перше, Корбін пообіцяв у разі перемоги провести повторний референдум про Brexit, що відштовхнуло навіть багатьох потенційних виборців лейбористів, які надто втомилися від 3,5-річного процесу виходу з ЄС, щоб голосувати за повторення цього процесу та проходження всіх його етапів знову.

По-друге, лівопопулістська програма Д. Корбіна багатьом британцям здалася надто радикальною. Крім звичних для лейбористів пропозицій щодо зростання витрат на соціальні витрати та пільг (наприклад, безплатного проїзду на автобусах особам віком до 25 років), вони на етапі проведення передвиборчої кампанії пропонували:

- націоналізувати електромережі, водоканали, пошту, залізницю та найбільшого оператора широкоплатного Інтернету;
- 10% від інших великих підприємств передати фондам під керівництвом працівників;
- знизити планку, з якою прибутковий податок зростає до 45%, з £150 000 до £85 000 на рік, а для «надбагатих» (дохід від £125 000 на рік) підвищити ставку до 50%;
- підвищити податки на дивіденди, спадщину та нерухомість (Джонсон или социализм: интрига выборов в британский парламент, 2019).

Слід зазначити, що Консервативна партія, яка нині має більшість місць у британському парламенті та є правлячою, офіційно сформувалася в 1867 р. і історично представляла інтереси поміщиків і вищого духовенства. Консервативна партія налічує близько 2 млн постійних прибічників. Соціальну основу партії становлять великі фінансові, земельні та промислові власники, частина державних службовців, інтелігенція. Ця партія організаційно не оформлена: членські квитки не виписуються та членські внески не сплачуються. Партія не має постійної програми та статуту. Як правило, партійна програма знаходить вираз у передвиборних маніфестах, які складаються з програмних положень консерваторів на наступних виборах. Наприклад, в епоху М. Тетчер консерватори виступали за розвиток особистої ініціативи та приватного підприємства, обмеження державного регулювання, забезпечення правопорядку та законності. Консервативний уряд під керівництвом М. Тетчер здійснив часткову децентралізацію, удвічі зменшив максимальний рівень податків (з 83% до 40%), провів розпродаж частини муніципального майна (Дюверже, 2000: 505). На дострокових виборах 2019 р. основним вектором передвиборної програми консерваторів стало якнайшвидше завершення процесу виходу Великобританії з Європейського Союзу, що дає підстави зазначити значну ситуативність політичної платформи цієї партії, що загалом відповідає консервативній доктрині політичного реалізму як прагматичного засобу реалізації політичних цілей і завдань у конкретно-історичних умовах суспільного розвитку того чи іншого періоду.

Водночас однією з тенденцій, породженою початком загальнонаціональної дискусії про вихід Великої Британії з Європейського Союзу, стало як певне посилення позицій регіональних політичних партій у своїх регіонах, так і висунання ближче до «першої лінії» суспільно-політичного життя та формування громадської думки нових партій, що цілеспрямовано будують свої ідеологічні платформи та передвиборчі програми навколо проблематики Brexit.

Найбільш показовим прикладом такої політичної партії є партія Reform UK, раніше відома та створена як партія Brexit на самому піку суспільних дебатів щодо доцільності запуску дезінтеграційного механізму. Це принципово нова політична сила, створена на хвилі дезінтеграційних процесів у Великій Британії на чолі

з Найджелом Фараджем, який залишався її лідером до своєї відставки. Його змінив Річард Тік у березні 2021 р., а партія отримала найбільшу кількість голосів на виборах до Європейського парламенту у Великій Британії у 2019 р. і посіла 28 депутатських місць в Європарламенті з 64, відведених за британською квотою. Загалом зазначена партія набрала 31,6% голосів. Група партій, що агітує за повторний референдум та скасування «Брекзиту», загалом отримала 40% (ліберал-демократи відправили до Європарламенту 15 депутатів, лейбористи – 10, партія зелених отримала 7 мандатів). Найбільше підтримки партія Brexit отримала в округах Англії та Уельсі, крім м. Лондона.

Водночас у Шотландії партія SNP (Шотландська національна партія), яка виступає за те, щоб Британія залишилася членом ЄС, відібрала голоси в лейбористів і набрала майже 38% голосів, що відповідає трьом депутатським місцям в Європарламенті. Як зазначила перший міністр Шотландії, лідер SNP Нікола Стерджен, «Шотландія знову відкинула «брекзит»» (Партія Брексита заняла первое место на выборах в Европарламент в Британии, 2021).

У Великобританії загалом друге місце посіла партія ліберал-демократів, яка виступає категорично проти виходу Сполученого Королівства з Євросоюзу.

Варто зазначити, що гасла партії Brexit (пізніше – Reform UK як її правонаступниці) мають досить популістський характер, що є характерним для загальносвітових тенденцій останніх років, включаючи, наприклад, електоральні успіхи таких яскраво виражених політиків популістського типу, як Дональд Трамп чи Борис Джонсон. До них належать, зокрема, такі: «жодного продовження перехідного періоду Brexit; жодної приватизації державної системи охорони здоров'я NHS (National Health Service); скорочення імміграції; зниження ПДВ на внутрішнє паливо; заборона Великобританії експорту своїх відходів; надання безплатного широкопasmового доступу в неблагополучних регіонах; скасування плати за телевізійну ліцензію; скасування податку на спадщину; будівництво високошвидкісних магістралей; скасування відсотків за студентськими кредитами; зміна планування, щоб допомогти в будівництві будинку; реформування Верховного суду; реформування системи голосування, щоб зробити її більш представницькою; скасування Палати лордів; подання петиції про відкликання депутатів, які змінюють партію; реформа системи голосування поштою для боротьби з шахрайством; впровадження громадянських ініціатив, щоб люди могли скликати референдуми з урахуванням 5-мільйонного порогу зареєстрованих підписів виборців та обмежень щодо часу на повторне голосування» (Реформировать Соединенное королевство, 2021).

Іншими словами, популярність цієї політичної сили в певний історичний момент можна пояснити як деякою втомою виборців від двох традиційних політичних сил, так і акцентом на популярних у широких верствах населення гаслах як безпрограшному варіанті виграти боротьбу за лідерство в громадській думці в короткостроковій перспективі.

Таким чином, останні вибори до Європейського парламенту, в яких брали участь британські політичні партії перед завершенням виходу держави з Європейського Союзу та системи його спільних інституцій, виявили три досить цікаві тенденції сучасного розвитку партійної системи Великобританії: а) значні тектонічні перетворення у структурі партійної системи Великобританії, за яких класична для цієї країни двопартійна структура виявилася «розбавленою» принципово новими політичними партіями; б) нові політичні сили за своєю сутністю є не ідеологічно-стабільними, а ситуативно-популістськими, виступаючи з гаслами та ідеями, популярними на електоральному полі на цей момент; в) відбулася значна фрагментація партійної системи Великої Британії щодо окремих регіонів, виявивши національні та регіональні відмінності в поглядах на доцільність членства країни в Європейському Союзі, що показово простежується на прикладі виборів на території Шотландії, де впевнено перемагають опоненти виходу держави з європейських інтеграційних процесів; г) має місце певна парадоксальна ситуація, за якої євроскептичні політичні партії балотувалися і навіть вигравали вибори до Європейського Парламенту, що є спільним органом ЄС та інституціональним втіленням спільних європейських цінностей як основи європейської інтеграції в період після 1992 р., коли економічна інтеграція перейшла на політичний та правовий, а також культурний та ціннісний (аксіологічний) рівень.

Загалом, аналізуючи сучасні тенденції розвитку політичних партій, можна зазначити, що британська партійна система проходить суттєву модернізацію відповідно до викликів порядку денного та громадського ставлення до вироблення шляхів вирішення відповідних політичних, соціально-економічних, культурно-духовних проблем, які не в останню чергу формуються за активної участі ЗМІ та соціальних мереж. Дж. Кін справедливо зазначає в контексті виділення ключових сучасних факторів впливу на конфігурацію політичної системи: «Там, де немає громадянського суспільства, не може бути взаємодії та обміну думками між громадянами, здатними вільно вибирати свої ідентичності, поважати свої обов'язки в рамках політико-правової структури, що забезпечує мир між громадянами, гарне функціонування уряду, соціальну справедливість та реалізацію принципу “влада має бути підзвітною суспільству”» (Кін, 2002: 78). Безумовно, зазначені фактори, пов'язані з посиленням громадянського суспільства та інформаційного поля навколо нього, є визначальними для формування новітніх тенденцій розвитку британської партійної системи в умовах абсолютної інформатизації та глобалізації політичних процесів та інститутів.

Висновки. У результаті проведеного комплексного дослідження модернізації партійної системи Великої Британії в умовах виходу держави з Європейського Союзу можна зробити такі найважливіші науково-практичні висновки та узагальнення: а) вихід Великої Британії з ЄС значно зміцнив політичні позиції Консервативної партії, яка використовувала втому більшості населення від тривалого дезінтеграційного процесу,

внаслідок чого значна частина прихильників лейбористів проголосувала за консерваторів на дострокових парламентських виборах 12 грудня 2019 р.; б) з початком суспільної дискусії щодо доцільності виходу Великобританії з ЄС різко зросла популярність нових партій популістського штибу, лідери яких (насамперед Н. Фарадж) виступили активними ініціаторами початку активного дезінтеграційного процесу та проведення відповідного референдуму у 2016 р.; в) на регіональному рівні відбулася значна фрагментація партійної системи на загальнонаціональні та регіональні партії, що особливо показово можна простежити на прикладі Шотландії та її провідної Шотландської національної партії, регіональна перемога якої засвідчила протилежні результати зрізу громадської думки щодо виходу Великобританії з Європейського Союзу; г) конституції (політичні програми) та виборчі маніфести (передвиборчі платформи) основних британських політичних партій пройшли значну модернізацію, змістивши позиції як Лейбористської, так і Консервативної партії з лівого (соціалістичного) та правого (націоналістичного) флангів відповідно ближче до центру, що фактично дає змогу визначити ідеологію консерваторів як правоцентристську, а лейбористів – як лівоцентристську.

Список використаних джерел:

1. Ананьева Е.В. Брекзит: причины, политический фон, последствия. *Контуры глобальных трансформаций: политика, экономика, право*. 2017. № 10. С. 98–119.
2. Берк Э. Размышления о революции во Франции и заседаниях некоторых обществ в Лондоне, относящихся к этому событию. Москва : Рудомино, 1993. 144 с.
3. Ball A. British political parties, the emergence of modern party system. L., 1987. 420 p.
4. Дашковська О. Стратегія тендерних відносин у політичних партіях Великої Британії. *Вісник Академії наук України*. 2009. № 4. С. 160–170.
5. Дюверже М. Политические партии. Москва : Академический проект, 2000. 538 с.
6. Джанда К. Сравнение политических партий: исследования и теория. *Современная сравнительная политология*. Москва : МОНФ, 1997. С. 84–143.
7. Cox H. The efficient secret. The Cabinet and the development of political parties. Cambridge, 1987. 300 p.
8. Lawson K. The Comparative Study of Political Parties. N. Y., 1976. 261 p.
9. Sartori G. Parties and Party Systems. N.Y., 1978. Vol. 1. 300 p.
10. Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем. Львів : Триада плюс, 2004. 528 с.
11. Labor Party Rule Book, 2020. URL: <https://labour.org.uk/wp-content/uploads/2020/04/rulebook-2020.pdf> (дата обращения: 22.10.2021).
12. Constitution of the Conservative party, 2009. URL: https://www.politicalpartydb.org/wp-content/uploads/2017/02/UK_CONSERVATIVE_PARTY_CONSTITUTION_2009.pdf (дата обращения: 22.10.2021 г.).
13. Джонсон или социализм: интрига выборов в британский парламент. URL: <https://thebell.io/dzhonson-ili-sotsializm-intriga-vyborov-v-britanskij-parlament> (дата обращения: 19.10.2021).
14. Партия Брексита заняла первое место на выборах в Европарламент в Британии. URL: <https://www.aznews.tv> (дата обращения: 21.10.2021).
15. Реформировать Соединенное королевство. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki> (дата обращения: 19.10.2021).
16. Кин Дж. Громадянське суспільство. Старі образи, нове бачення. Київ : К.І.С., АНОД, 2002. 191 с.

References:

1. Ananeva E.V. (2017). Brekzit: prichinyi, politicheskii fon, posledstviya [Brexit: causes, political background, consequences]. *Konturyi globalnykh transformatsiy: politika, ekonomika, pravo*. № 10. pp. 98–119 [in Russian].
2. Berk E. (1993). Razmyshleniya o revolyutsii vo Frantsii i zasedaniyah nekotorykh obschestv v Londone, odnosyashchisya k etomu sobyitiyu [Reflections on the revolution in France and the meetings of some societies in London related to this event]. M.: Rudomino. 144 p. [in Russian].
3. Ball A. (1987). British political parties, the emergence of modern party system. L., 420 p. [in English].
4. Dashkovska O. (2009). Stratehiia tendernykh vidnosyn u politychnykh partiiakh Velykoi Brytanii [Strategy of gender relations in political parties of Great Britain]. *Visnyk Akademii nauk Ukrainy*. № 4. pp. 160–170 [in Ukrainian].
5. Dyuverzhe M. (2000). Politicheskie partii [Political parties]. M. : Akademicheskii projekt, 538 p. [in Russian].
6. Dzhanda K. (1997). Sravnenie politicheskikh partiy: issledovaniya i teoriya [Comparison of Political Parties: Research and Theory]. *Sovremennaya sravnitel'naya politologiya*. M.: MONF, pp. 84–143 [in Russian].
7. Cox H. (1987). The efficient secret. The Cabinet and the development of political parties. Cambridge, 300 p. [in English].
8. Lawson K. (1976). The Comparative Study of Political Parties. N. Y., 1976, 261 p. [in English].
9. Sartori G. (1978). Parties and Party Systems. N.Y., Vol. 1. 300 p. [in English].
10. Shveda Yu. Teoriia politychnykh partii ta partiinykh system [Theory of political parties and party systems]. Lviv: Triada plus, 2004. 528 s. [in Ukrainian].
11. Labor Party Rule Book, 2020. URL: <https://labour.org.uk/wp-content/uploads/2020/04/rulebook-2020.pdf> [in English].
12. Constitution of the Conservative party, 2009. URL: https://www.politicalpartydb.org/wp-content/uploads/2017/02/UK_CONSERVATIVE_PARTY_CONSTITUTION_2009.pdf [in English].
13. Dzhonson ili sotsializm: intriga vyborov v britanskii parlament [Johnson or socialism: the intrigue of the British parliamentary elections]. URL: <https://thebell.io/dzhonson-ili-sotsializm-intriga-vyborov-v-britanskij-parlament> [in Russian].
14. Partiia Breksita zanyala pervoe mesto na vyborah v Evroparlament v Britanii [Brexit party wins first place in European Parliament elections in Britain]. URL: <https://www.aznews.tv> [in Russian].
15. Reformirovat Soedinennoe korolevstvo [Reform the United Kingdom]. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki> [in Russian].
16. Kyn Dzh. Hromadianske suspilstvo. Stari obrazy, nove bachennia [Civil society. Old images, new vision]. K. : K.I.S., ANOD, 2002. 191 p. [in Ukrainian].